

ІДЕЯ ЄДНОСТІ ЛЮДИНИ І ПРИРОДИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ К.Д. УШИНСЬКОГО

У статті аналізуються погляди К.Д. Ушинського на виховні можливості природи рідного краю. Висвітлюється його внесок у поширення реальної освіти на противагу класичній.

Ключові слова: природа, людина, єдність, виховання.

Потреба у спілкуванні з природою залишається однією з найгостріших для людини сучасної епохи. Духовне формування людини не можливе без споглядання природи з раннього дитинства, спостереження за її змінами, безпосереднього спілкування з нею. Краса природи сприяє творчому натхненню, викликає у людини позитивні емоції, виховує смак і почуття.

Органічна єдність людини і природи, не дивлячись на всю її природність, не є вродженою, вона формується в процесі виховання. Тому одним з головних завдань освітянської галузі є посилення етико-гуманістичного елементу в усвідомленні природної першооснови і природної обумовленості самої людини.

Питання взаємин людини з природою все частіше стає предметом відкритого студіювання та обговорення вчених, громадськості, котрі трансформують його чи то в сферу екологічну, чи то філософську [3; 4; 13; 14]. В рамках педагогічної науки проблема єдності людини і природи фактично не розглядалася. Початковий етап такого дослідження вимагає, в першу чергу, звернутися до джерел історії педагогіки як першооснови сучасної педагогічної науки.

Актуальними для нашого дослідження є думки великого вітчизняного педагога-гуманіста, одного з основоположників педагогічної науки і народної школи К.Д. Ушинського, науковий доробок якого характеризується формуванням особливого звучання *ідеї єдності людини і природи*. Еволюція поглядів вченого продовжила свій хід у науковій діяльності численної кількості його послідовників.

Метою статті є дослідження педагогічної спадщини К.Д. Ушинського в контексті проблеми єдності людини і природи; аналіз поглядів вченого-педагога на формування гармонійно розвиненої особистості засобами природи рідного краю.

Природолюбство як невід'ємна риса світогляду великого педагога бере свій початок з дитячих років та періоду навчання в Новгород-Сіверській гімназії. Глибоке відчуття необхідності бути серед природи втілювалося пізніше і в педагогічній концепції К.Д. Ушинського. Вчений писав з цього приводу: "... Свобода, простір, природа, чудові околиці містечка, а ці запашині яруги і поля, що колихаються, а рожева весна і золотава осінь хіба не були нашими вихователями?" [2, с. 11].

Досліджуючи щоденник та автобіографічні замітки К.Д. Ушинського знаходимо цінні для нашого дослідження думки, в яких розкриваються погляди вченого на природу в контексті навчально-виховної діяльності та всебічного розвитку особистості. Так, у "Спогадах про Новгород-сіверську гімназію", великий педагог зазначає: "Називайте мене варваром в педагогіці, але я дістав з вражень мого життя глибоке переконання, що прекрасний ландшафт має такий величезний виховний вплив на розвиток молодої душі, з яким важко сперечатися впливу педагога; що день, який дитина провела посеред гаю і полів, коли її головою оволодіває якийсь п'яний туман, у теплій волозі якого розкривається усе її молоде серце для того, щоб безтурботно і несвідомо вбирати в себе думки і зародки думок, що зливою ллються з природи, що такий день коштує багатьох тижнів, проведених на навчальній лавці" [6, с. 52, 53].

Ландшафти рідного краю не були для Ушинського предметом пасивного споглядання та сентиментальної заміряності. Довготривалі прогулянки забезпечували активне спілкування з природою, яке живить почуття і думку, розвиває здатність спостереження за навколишнім: "Як оживало та сповнювалося вражень життя моє, коли наближалася весна: я слідкував за кожним її кроком, за кожною маленькою зміною в боротьбі зими та літа ... хіба не був я страшенним багатійом, мільйонером в порівнянні з дітьми, замкненими в задушливих стінах столичного пансіону? Які враження можуть дати їм натомість цих живих, сильних вражень природи, що виховують душу?" [5, с. 4].

Аналіз педагогічної спадщини К.Д. Ушинського дає підстави розглядати навколишню природу як один з могутніх факторів, що спричиняє значний вплив на особистість дитини в процесі навчально-виховної діяльності.

Звертаючи увагу на педагогічні явища народного життя, пов'язані з природою, Ушинський прийшов до висновку, що особливості природи рідного краю не можуть не впливати на характер життя і діяльності населення і відповідно на характер педагогічних явищ. Як відзначає М.М. Грищенко, вчений відстоював потребу широкого і активного використання природного оточення в інтересах навчання і виховання дітей [1, с. 33].

Не можна не навести з приводу сказаного вище таких слів К.Д. Ушинського: "Школа не має права вдиратися в чужу для неї сферу і заважати своїми уроками впливу інших великих вихователів: природи і життя" [11, с. 253]. "Природа є одним з наймогутніших агентів у вихованні людини, і найдбайливіше виховання без участі цього агента завжди буде віяти сухістю, однобічністю, неприємною штучністю. Бідолашна дитина, якщо вона зростала, не зірвавши польової квітки, не прим'явши на привілії зеленої травки! Ніколи вона не розвинеється з тією повнотою й свіжістю, до яких здатна душа людська..." [7, с. 50].

Коли Ушинський розмірковує про важливість вражень від природи для особистості, що розвивається, то наголошує на обов'язковій необхідності таких вражень саме для дитячої природи: "Після вже буде запізно користуватися ними (враженнями), коли серце втратить свою дитячу м'якість, а розум постане між людиною і природою. Дивно, що виховний вплив природи, який кожний більш-менш випробував на собі, ... так мало оцінений в педагогіці..." [6, с. 56].

Таким чином, вчений акцентує увагу на сенситивному періоді розвитку дитини, коли об'єкти навколишньої природи матимуть найбільший вплив на духовну сферу особистості, що розвивається. Далі Ушинський висловлює, на наше переконання, дуже цікаву, цінну і актуальну думку: "... Якби люди, які володіють долею дитячих поколінь, ясніше пригадували своє власне дитинство, то, можливо, столичні учбові заклади, замість того, щоб все більше і більше скупчуватися в столицях і великих містах, помалу переводилися б у кращі місцевості країни" [6, с. 56, 57].

Таке природниче спрямування світогляду К.Д. Ушинського чітко виявляється і в педагогічних статтях. У статті "Що нам робити зі своїми дітьми" (газета "Голос") вчений, вирішуючи питання про необхідність реальної освіти на протигагу класичній, посилається на праці відомих англійських вчених, професорів та літераторів, в яких відзначається велика користь впливу природних факторів на особистість дитини, що розвивається: "У дітей і молодих людей є загальне, несвідоме природне співчуття до об'єктів природи, і вони з любов'ю займаються спостереженнями над предметами, що їх оточують; внаслідок цього у них виникає велика кількість запитань, іноді таких, які можуть бути вирішені лише на основі початків науки. Це демонструє, що думка, збуджена зовнішнім враженням предмету природи, швидко йде углиб, і перше поверхове спостереження викликає стійку потребу до подальших досліджень" [8, с. 323]. Можна зробити висновок, що саме закордонний педагогічний досвід вплинув на формування педагогічної концепції Ушинського, що в основі своєї міцно спирається на реальні наукові знання.

Практичне залучення предметів навколишньої природи до навчально-виховного процесу та гармонійного розвитку особистості дитини К.Д. Ушинський здійснив у "Дитячому світі" та "Рідному слові". Основне завдання "Дитячого світу", як зазначає В.Я. Струмінський, Ушинський вбачав у тому, щоб дати учням початкових класів школи в якості матеріалу для читання той цикл елементарних знань про природу, географію і вітчизняну історію, яким повинна володіти кожна грамотна людина і який повинен скласти основу загальноосвітнього курсу школи [9, с. 6]. Такою спрямованістю матеріалу логічно сформувався науковий висновок про природне походження людини і її повне підкорення закономірностям природи. Майже 90% статей книжки ("Кленове насіннячко", "Розмноження рослин", "Повітря", "Струмок" тощо) закінчуються палкими ліричними вигуками про дивовижну і незбагненну доцільність явищ природи, що формує у дитини через захоплення і повагу відчуття органічної єдності людини і природи.

Аналізуючи методичні статті і матеріали до "Дитячого світу", ми знаходимо пояснення самого автора стосовно добору змісту статей, розповідей та віршів: "Причина мого вибору для "Дитячого світу" переважно предметів природної історії, полягає у тому, що вважаю ці предмети найбільш зручними для того, щоб привчити дитячий розум до логічності, що і становить головну мету читань і розповідей. На моє переконання, логіка природи є найбільш доступною і найбільш корисною логікою для дітей" [10, с. 26]. Тобто наочна логіка природи в даному випадку слугувала необхідним підґрунтям з подальшим поступовим переходом до логіки абстрактної. Виходячи з цього, можна стверджувати, що предмети природи являють собою унікальну школу для саморозвитку і найширше поле для необхідної розумової практики.

Розмірковуючи про необхідність наочності і логічності предметів для розвитку "дара слова", (стаття "Про початкове викладання російської мови"), Ушинський знову звертається до природи: "... для розвитку логічності в мисленні і мові дітей, ми також не можемо вибрати більш корисних для цього предметів, як предметів природної історії. Логіка природи є найбільш доступною для дітей логікою, – наочна і незаперечна. Будь-який новий предмет дає можливість вправляти розум порівняннями, вводити нові поняття у сферу вже набутих, підводить вивчені види під один рід ... Тут дитина наочно і практично засвоює логічні поняття: причини, наслідку, мети, призначення, висновку тощо" [8, с. 340, 341].

Аналіз "Рідного слова" демонструє продовження К.Д. Ушинським природничої спрямованості змісту навчальних книжок. Центральною частиною книги залишається мета розумового і морального розвитку дітей на основі доступного і зрозумілого для них матеріалу реального життя – життя природи і суспільства.

В "Рідному слові. Книга для вчителів" Ушинський, пояснюючи логіку розміщення віршів та їх змістовне наповнення у другому розділі "Пори року", зазначає, що "маючи на увазі педагогічну мету, я дозволив собі розривати вірші і поєднувати з різних віршів одного поета вірші, що змальовують один певний відтінок періодичного життя природи, яке перш за все пробуджує поетичні відчуття в душі людини. Для дитини світле свято і весна, різдво і зима, спас і стиглі плоди, трійця і зелені берізки зливаються в одне могутнє враження, свіже і сповнене життя" [11, с. 321]. Тобто, книга Ушинського фактично виступає

уособленням єдності внутрішньої природи людини і навколишньої природи як взаємопов'язаних і взаємозалежних систем.

У посібнику до викладання "Рідного слова" К.Д. Ушинський, аналізуючи важливість бесід під час вивчення рідної мови, зауважує, що усі бесіди повинні бути пов'язані між собою так, щоб нова бесіда доповнювала попередню. А предмети бесід необхідно усвідомлювати якомога ближче до істини, тобто відповідно до спостережень. "В самому цьому зв'язку спостережень і полягає справжня людська логіка; а тому кращого предмету для бесід, ніж предмети природничих наук вибрати не можливо. Ці предмети є наочними і знаходяться між собою у зв'язку та і сама логіка є ніщо інше, як відображення в нашому розумі зв'язку предметів і явищ природи..., – чим є всі ці логічні категорії, як не результатами спостережень людини за явищами зовнішньої природи і явищами її власної душі, які викликаються знову ж таки явищами зовнішнього для душі світу? Кожна назва предмету, його дії і його якості є наслідком спостережень, і що є у мові логічного, то впливає зі спостережень людини над природою та над самою собою [12, с. 244, 245]. Тобто є цілком очевидним, що Ушинський виводить логіку мови зі спостережень над предметами і явищами природи, що, на наше глибоке переконання, є важливим аспектом ідеї єдності Людини і Природи в контексті навчально-виховної діяльності.

Викладене вище дозволяє зробити висновок, що К.Д. Ушинський одним з перших вчених-педагогів повністю відійшов від класичної системи виховання і навчання з сухими абстрактними знаннями, побудувавши натомість власну педагогічну концепцію на реальних знаннях, дуже близьких дитячому розумінню, і розкрив тим самим величезний виховний потенціал природи рідного краю. Саме таке природне спрямування педагогічних поглядів вченого, на нашу думку, є абсолютно логічним наслідком глибокого і ґрунтовного дослідження внутрішньої природи людини взагалі та дитини зокрема, що має міцну психолого-фізіологічну основу.

Використані джерела

1. Грищенко М.М. К.Д. Ушинський. – К.: Товариство "Знання" Української РСР, 1974. – С. 33.
2. Егоров С.Ф. К.Д. Ушинский. Книга для учащихся. – М.: Просвещение, 1977. – С. 11.
3. Кисельов М.М. Гуманістичні засади сучасної екології // Філософська думка, 2000. – №3. – С.4-24.
4. Панов В.И. Психология экологического сознания: Опыт построения методологии. – М.: Наука, 2004. – 197 с.
5. Терлецький В.В. Роде наш красний. Ушинський крізь призму століть. Науково-популярне видання. – Суми: "Собор", 2001. – С. 4.
6. Ушинский К.Д. Собрание сочинений. Т. 11. – М-Л.: Издательство АПН РСФСР, 1952. – 727 с.
7. Ушинский К.Д. Собрание сочинений. Т. 2. – М-Л.: Издательство АПН РСФСР, 1948. – 739 с.
8. Ушинский К.Д. Собрание сочинений. Т. 3. – М-Л.: Издательство АПН РСФСР, 1948. – 681 с.
9. Ушинский К.Д. Собрание сочинений. Т. 4. – М-Л.: Издательство АПН РСФСР, 1948. – 678 с.
10. Ушинский К.Д. Собрание сочинений. Т. 5. – М-Л.: Издательство АПН РСФСР, 1949. – 585 с.
11. Ушинский К.Д. Собрание сочинений. Т. 6. – М-Л.: Издательство АПН РСФСР, 1949. – 394 с.
12. Ушинский К.Д. Собрание сочинений. Т. 7. – М-Л.: Издательство АПН РСФСР, 1949. – С. 244, 245.
13. Философия природы сегодня / Редакторы: И.К. Лисеев, В. Луговский // Перевод с польского языка: В.Л. Васюков, Е.Н. Шульга. – М.: "Канон+" РООИ "Реабилитация", 2009. – 512 с.
14. Філософія природи: Монографія / А.В. Толстоухов, Ю.О. Мешков, С.М. Ягодзинський та ін. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2006. – 208 с.

Sylko E.

IDEA OF UNITY THE PERSON AND THE NATURE IN K.D. USHINSKY'S PEDAGOGICAL HERITAGE

*In article K. Ushinskogo's sights at educational possibilities of the nature are analyzed.
Highlights its contribution to the spreading of the real education in contrast to the classical.*

Key words: *the nature, the person, unity, education.*

Стаття надійшла до редакції 20.05.13